

Srečko Kosovel in Mladina

Kaj imata skupnega Srečko Kosovel in Mladina? Veliko. Srečko Kosovel je bil sredi dvajsetih let prejšnjega stoletja eden od glavnih sourednikov in piscev Mladine ter idejni oče njene današnje usmeritve.

Piše: Dr. Božo Repe, zgodovinar

»Zmaga resnice v kulturnem, humanizma v gospodarskem, pravičnosti v socialnem življenju pa bo največji triumf sodobnega človeštva«

Od agrarnega lista do revolucionarne Mladine

Slovensko 20. stoletje je bilo turbulentno, z dvema vojnama, razpadom starih držav in nastankom novih, osamosvojitvi, številnimi ideološkimi in političnimi obrati. Dogajanje je bilo večidel odvisno od širših evropskih razmer, Slovenci pa so nanj le redko odločilno vplivali. Pod »površinsko« zgodovino se ves čas dogaja globlji, trdovratnejši proces kulturnega boja, ki je največkrat onemogočal zgodovinske preboje in tudi danes povzroča tiho stagnacijo slovenske države in družbe. Redki posamezniki so imeli dolgoročen, vizionarski pogled na svet in še redkejši so lahko naredili kaj več kot opozarjali, do česa vodi politično dogajanje. Eden od takih je bil v dvajsetih letih prejšnjega stoletja mladi, izjemno in vsestransko nadarjeni Srečko Kosovel. Njegova smrt pri zgolj 22 letih simbolizira latinski pregovor *Quem di diligunt, adolescens moritur* – Kogar bogovi ljubijo, mlad umre, po katerem izjemno nadarjenost pogosto spremlja kratek življenjski čas. Kosovelova zgodba je zgodba o mladosti, ki sije močno in kratko, a njegova poezija in družbeno angažirana besedila presejajo njegovo zemeljsko življenje.

Mladina je ena redkih revij z dolgo tradicijo, ki sega še v čase druge svetovne vojne, ko je imela pomembno vlogo v informacijskem sistemu osvobodilnega gibanja. Svojo vlogo je ponovila in nadgradila v osemdesetih letih, ko se je iz biltena nekdanje mladinske organizacije preobrazila v kritično revijo, ki je veliko prispevala k osamosvojitvi

Mladina se je jeseni 1925 iz skromnega agrarnega mladinskega lista preobrazila v prostor nove, družbeno angažirane, radikalne generacije, ki je zrasla pod vplivom oktobrske revolucije.

in demokratizaciji Slovenije, od takrat pa goji libertarne vrednote in poglobljevanje, analitično novinarstvo ter sledi temeljnemu cilju pravice do izražanja javnega mnenja. A njen zgodovinski prepoznavni lok je starejši in sega v dvajseta leta prejšnjega stoletja. V čas torej, ko je bil skoraj ves tisk neposredno vezan na stranke in pomembno orodje v kulturnem boju in je nastajal in izginjal ali se transformiral v povezavi s strankami. Zato Mladina iz časa med obema vojnama nima enovite tradicije. Kot revija Slovenske kmetijske stranke (SKJ), to je manjše stranke liberalnega podeželja (pomembno vlogo je imela zlasti pri podpori Vidovdanskega ustavi leta 1921), je izhajala v letih 1924–25 in 1927–28. Nato je bila v letih 1928–1929 Svobodna Mladina, v tridesetih letih (1938–1940) Slovenska mladina, med drugo vojno pa najprej kot glasilo Mladinske Osvobodilne fronte Mlada Slovenija (1941–1942) in nato od leta 1943 spet samo Mladina.

In kaj imata v tem zgodovinskem loku skupnega Srečko Kosovel in

Mladina? Veliko. Srečko Kosovel je bil sredi dvajsetih let eden od glavnih sourednikov in piscev Mladine in v zgodovinskem kontekstu tudi idejni oče današnje usmeritve revije.

Mladina je, kot rečeno, kot družboslovna in literarna mesečna revija izhajala v Ljubljani med leti 1924/25 in 1927/28. Od 7. številke III. letnika je izhajala s podnaslovom Mesečnik za sodobna slovenska kulturna vprašanja. Revijo je izdajal konzorcij Mladine, tiskala jo je Tiskarna Merkur. SKJ je z revijo želela okrepiti svoj vpliv na dijake in študente. Oba, klerikalni in liberalni tabor, sta imela svoje dijaške in visokošolske domove, podeljevala sta štipendije in tudi sicer na vse mogoče načine skušala pritegniti mlade ljudi. Prvo številko prvega letnika Mladine je uredil Ivan Albreht, nato je urejanje prevzel Stanko Tomšič, drugi letnik pa uredniški odbor. Tretji letnik je od prve do pete številke uredil Bratko Kreft (1926/27), od šeste do desete številke pa sta bila urednika Alfonz Gspan in Vinko Košak (1926/27, 1927/28), ki sta uredila tudi prvo in drugo številko četrtega letnika.

Mladina sprva ni našla poti ne do srednješolskih in tudi ne do visokošolskih somišljenikov in je po besedah Ludvika Mrzela dajala »vtis revije za mladino, ki jo pišejo odrasli«. Mrzel je poleg Bratka Krefta z njegovimi dnevniško-spominskimi zapisi tudi eden redkih sodobnikov, ki so še ujeli duha časa in opisali Kosovelovo vlogo iz prve roke. (Srečko Kosovel in Mladina, Jezik in slovstvo, letnik 5, številka 7, 1960, str. 211–218, dostopno na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ITNBFPOZ>).

Mrzel v članku analizira, kako se je Mladina jeseni 1925 iz skromnega agrarnega mladinskega lista preobrazila v prostor nove, družbeno angažirane, radikalne generacije, ki je zrasla pod vplivom oktobrske revolucije. Kot ključnega pobudnika in organizatorja te preusmeritve omeni Srečka Kosovela. Ta je v socializmu videl rešitev narodnega, kulturnega in socialnega vprašanja slovenskega človeka. Mrzelovo besedilo je hkrati obsežen spominski in interpretativni zapis o političnem ter duhovnem razvoju Srečka Kosovela iz subtilnega pesnika v »glasnika revolucionarnih političnih idej in bojevnika, ki čez noč zavzame vidno, vodilno mesto na kulturnopolitičnem odseku bojne fronte svoje generacije«.

Osrednji del zapisa je sicer avtorjev osebni spomin na skupno bivanje s Kosovelom v ljubljanskem dijaškem okolju okoli leta 1920. Mrzel opisuje Kosovela kot izredno resnega, vase poglobljenega in intelektualno radovednega mladeniča, ki je ponoči ob petrolejki bral, pisal in

Srečko Kosovel (1904–1926), čigar stoletnico smrti smo obeležili v sredo, 27. maja, in ki mu je posvečeno letošnje, Kosovelovo leto, nas ne nagovarja le kot pesnik ali simbol prezgodaj umrlega genija, temveč tudi kot izjemno občutljiv in ponovno aktualen diagnostik slovenske družbe. /Foto: Wikipedia

razpravljaj o umetnosti, narodnem vprašanju in družbenih konfliktih. Čeprav je izhajal iz liberalnega in narodnjaškega primorskega okolja, ga je življenje postopoma vodilo k razumevanju socialnih nasprotij in revolucionarnih idej. Pomemben vpliv nanj so imele razprave z levičarsko usmerjenimi študenti, predvsem o položaju delavstva, diktaturi proletariata, socializmu in narodni osvoboditvi

Primorske. Poudarja, da je bil Srečko Kosovel duhovno in miselno najizrazitejši pesnik generacije med obema vojnoma. Po njegovem se je Kosovel brez formalne povezave z revolucionarnim delavskim gibanjem samostojno in iz notranjega prepričanja pridružil boju za družbeno prenovu ter postal ena vodilnih osebnosti naprednega kulturnega gibanja. Čeprav je njegovo politično in publicistično

delovanje trajalo le kratek čas, ga razume kot najpomembnejšega predhodnika in glasnika poznejše slovenske ljudske revolucije.

Mrzel posebej poudarja, da Kosovela ni mogoče razumeti kot človeka, ki bi revolucionarne ideje prevzel na hitro ali površno. Njegov razvoj je bil dolgotrajen notranje protisloven in povezan predvsem z občutkom narodnostne ogroženosti Primorske pod fašistično Italijo. Prav iz povezovanja nacionalnega in socialnega vprašanja je postopoma nastajala njegova nova politična drža. V besedilih je vedno jasneje zagovarjal misel, da se svet deli na zatiralce in zatirane ter da brez družbene pravičnosti ni mogoče rešiti niti narodnega vprašanja. Primerja ga z Ivanom Cankarjem, saj naj bi bila oba kot velika umetnika intuitivno stopila na stran družbeno zatiranih, ne da bi bila formalna politična ideologa. Kosovel je s svojo publicistiko, poezijo in uredniškim delom v Mladini umetniško ustvarjanje združil z revolucionarnim angažmajem in tako postal simbol nove, družbeno odgovorne kulture slovenske medvojne generacije.

Mladina je sicer še v prvem letniku objavila oster protikomunistični članek, usmerjen zlasti proti napol ilegalnemu Klubu marksistov na univerzi, ki se je povezoval z visokošolskim agrarnim klubom Njiva, kar so vodilni v SKJ hoteli preprečiti. Potem se je zgodil za tedanje politične razmere komaj razumljiv obrat. Vzroka sta dva. Prvi je v tem, da je bila SKJ tako rekoč brez podmladka in brez programa zanj. Drugi v tem, da je bil prelomni pobudnik in glavni organizator preusmeritve Srečko Kosovel, ki je prihajal iz liberalnega, nacionalističnega tabora in je bil kot pesnik že upošteevano ime. Njega in njegov krog so bili pripravljeni vzeti »v paketu«. Šlo je za Literarno-dramatični krožek Ivan Cankar, ki je

Kosovelovo temeljno sporočilo je, da demokracije, svobode misli in umetniškega ustvarjanja ne bo ubranila ne domača in ne evropska politika, pač pa ga bodo ubranili civilna družba, kritična kultura, angažirana umetnost in neodvisni tisk.

LETO II.

MLADINA

1925–1926.

ŠTEV. 1.

Srečko Kosovel:

Uvodne besede.

Zakaj grmijo taki plazovi obupa na nas? Zakaj omahuje naš korak trikrat na dan? Zakaj tone naša misel v trajni maloupnosti, zakaj omahne ob prvem poletu in pade pobita, za vekomaj ubita na tla, žalosten spomin in ovira na poti? Ali je res samo poguma premalo? Ali je res samo vztrajnosti premalo?

S filmsko naglico beži čas mimo nas. Še pri nas, koder si vsako gibanje lomi peroti v reakcionarnem gozdu malenkostnih razmer, že pri nas, se mi zdi, beži vse tako mimo: z nervozno hitrostjo, obupno naglico, raztrgano, ubito. In vendar ne dušijo nikjer napredka in razvoja (dasi ga s tem pospešujejo!) tako, kakor pri nas.

Zdi se mi pa, da je ravno v takem kactičnem kopičenju dogodkov in doživljanjev potreba: mirnega gledanja. Kajti vlak vidiš šele tedaj, ako stojiš ti pri miru, če bežiš z njim ga ne vidiš.

To mirno gledanje nas usposablja trezno presojati stanje sodobnosti. Kajti ravno v sodobnost moramo pogrezniti temelje bodočnosti, temelje našega dela. Naše delo se ne lovi za senzacijo dneva, ne sme iskati od dneva priznanja, marveč od bodočnosti.

Zato, ker ne delamo, obupujemo, omahujemo trikrat na dan. Zato, ker ni vere več, vere v bodočnost, vere v delo, ki jo pripravlja, vere v delo, posvečujoče, zmagujoče. A samo delo vodi k zmagi.

* * *

Težki dogodki padajo na nas, kakor preizkušnja. In nikogar ni, ki bi pokazal smer, odkoder prihaja rešitev (so že, a morajo molčati!). Slovenski časopisi in revije so s par izjemami nepotrebni pokvarjeni barometri, ki jim ne verjamemo več. Politika hazardira z momentom, računa na neorijentiranost, daje pristašem politične oblube, v njej, plitki enodnevnosti, prevladuje nizkoten boj za nizkotne cilje.

Slovensko gospodarstvo tava pač za slovensko politiko. Dočim se slovenska politika opira vsaj v proglasih na humanizem, o tem humanizmu v gospodarstvu ni sledu. To pa sledi nujno iz navedenega: humanizem je politikom le fraza, s katero lahko opletajo nekaj časa sem in tja. Gospodarstvo pa je resno in kruto poglavje, ki sentimentalnega humanizma ne prenaša. Tudi za gospodarstvo je samo ena rešitev: gospodarski humanizem.

1

Srečko Kosovel je Uvodne besede prve številke Mladine letnika 1925/26 končal z besedami: »Zmaga resnice v kulturnem, humanizma v gospodarskem, pravičnosti v socialnem življenju pa bo največji triumf sodobnega človeštva.« / Vir: dLib.si

'igračkanje' omalovaževal«. Tretja, zadnja faza je bila poetični socialno-revolucionarni realizem, ki je bil hkrati umetniški in idejen.

V času pred Kosovelovo smrtjo, to je maja 1926 (zbolel je marca), so Bratko Kreft, Alfonz Gspan, Vinko Košak in Srečko Kosovel souredniško že uredili prvo številko Mladine tistega letnika. Glavno uredniško breme je pri tej številki nosil Kreft. Velikokrat je Kosovela prosil za objavo kakšne njegove pesmi, vendar je ta samokritično vedno odklonil, češ da še niso izpiljene.

V spominskem zapisu, prvič objavljenem leta 1984 v knjigi *Pričevanja* (urednik Franček Bohanec), *Sopotja s Srečkom Kosovelom*, Kreft opisuje, kako je maja 1926 bolnega Srečka Kosovela obiskal tik pred smrtjo, da bi od njega pridobil pesem za novo številko. Kosovel je rokopise skrbno varoval v zaklenjenem predalu, ključ pa nosil okoli vratu. Kreft je med brskanjem naletel na cikel *Rdeči atom* in rokopis *Zlati čoln*, vendar mu Kosovel večine pesmi ni dovolil objaviti, ker jih še ni imel za dokončane. Nazadnje je privolil v objavo pesmi *Godba pomladi* in Kreft jo je nemudoma odnesel v tiskarno.

Srečko Kosovel objave ni več dočkal. Uredništvo je v že postavljeno številko posebej vložilo list s sporočilom o njegovi smrti. Bil je črno obrobljen in zgoraj je imel črn križ, na njem pa je pisalo: »Naznanjamo vsem, ki so ga poznali, da je umrl v četrtek, dne 27. maja 1926, zvečer v Tomaju na Krasu naš prijatelj in sourednik Srečko Kosovel. Prehodil in končal je pot od rojstva do cukrarne. Zdaj smo sami. Uredništvo Mladine. Ljubljana, 28. maja 1926.«

Kreft nato opiše še njegov pogreb v Tomaju, kjer sta z Grahorjem v imenu Literarno-dramatičnega krožka Ivan Cankar in v imenu Mladine položila velik šopek cvetja z dolgim trakom slovenske trobojnice, ki ga je pridržala v belo oblečena deklica. Kreft je imel tudi poslovljni govor. Pogreb je potekal v napetem političnem ozračju zgodnjega italijanskega

nato pod vplivom Kosovela, dokler je bil ta še pri močeh, kolektivno prevzel urejanje revije.

Člani kluba so se srečevali v enosobnem stanovanju Cirila Debevca v prvem nadstropju na Križevniški ulici 8 v Ljubljani. Bratko Kreft je o Kosovelu zapisal, da se je v času začetka kluba že odmaknil od konstruktivizma in oblikoval svojo tretjo razvojno stopnjo. Prvo obdobje zajemajo pesmi, ki jih je zbral v zbirki *Zlati čoln*. To je že uredil in pripravil

za izdajo, a potem ni izšla, kar ga je zelo prizadelo. Druga faza je bila avantgardistična smer, ki jo je spoznal prek Avgusta Černigoja in Ferdinanda Delaka, a avantgardizma drugi v krožku niso najbolje sprejeli, bil je deležen celo posmeha. Kreft sicer zapiše, da »sodijo nekatere Kosovelove konstruktivistične pesmi iz zbirke *Integrali* v umetniški višek mednarodnega konstruktivizma, čeprav jih je v zadnjem obdobju svojega literarnega razvoja sam kritično presojal in nekatere celo kot

Kosovel opozarja na pasivnost slovenskih intelektualcev, ki molčijo ob družbenih krivicah, nasilju in revščini ter se pogosto skrivajo za malomeščanskim udobjem ali versko tolažbo.

Srečko Kosovel:

Godba pomladi.

*Moje srce je gnano od godbe,
ki nas čaka na rdeči obali.
Človek, o človek, v svetli godbi
se slutnja (bodoči človek) zrcali.*

*O, izpuscite v morje vse ladje!
Naj izletijo vsi aeroplani!
O, naj zapojejo zlate sirene
v srce človeka: „Človek vstani!“*

*Ko na otokih, na polotokih
in na celinah rdeči mostovi,
bratje iz Indije, Perzije, Afrike
bratje nam bodo, bodo drugovi.*

*V solncu blestijo se bajoneti.
Ali poglej: i ti bodo pali:
moje srce je gnano od godbe,
ki nas pričakuje na rdeči obali.*

fašizma in so ga nadzorovali karabinjerji in fašisti v črnih srjajcih, a tedaj si vanj še niso upali poseči.

V številki 2-3 1926/27 mu je Janko Glaser pod fotografijo namenil televerze:

*»Vse pretenko predla mu je Parka:
Kaj na statvah raskavih življenja
bi s tenčico sanj in hrepenenja?
Kaj s svilenim jadrom bi v viharju bar-
ka?«*

Objavili so tudi njegovo *Kraljevske pesem*, v kateri zavrača tradicionalne predstave o moči, oblasti in zgodovinskem junaštvu. Podoba kralja Matjaža, ki spi pod goro skupaj s svojo vojsko, simbolizira mrtvo, negibno in neučinkovito čakanje na rešitev od zgoraj ali iz preteklosti. Tudi »ministrstvo v krizi« kaže na razpad starega sveta, politike in avtoritete. Nisem literarni zgodovinar, a jo razumem kot Kosovelovo zavestno oddaljevanje od sveta. Noče »kraljevati«, noče prestola in oblasti, ampak svobodo gibanja, odprto pot in notranje odrešenje. Zato se odloči, da bo odšel »med cigane«. Izbere torej svobodno, nomadsko, nevezano življenje zunaj togih družbenih struktur. Bela cesta, šumenje gozdov in črni konj postanejo simboli poti, osvoboditve in prehoda iz utesnjenosti v duhovno svobodo. Ker je pesem nastala v času njegove bolezni in bližine smrti, je zelo osebna izpoved. Kosovel se odpoveduje zemeljski oblasti, zgodovinskim mitom in političnim iluzijam ter išče notranji mir in transcendenco. Zadnji verzi imajo skoraj odrešenijski ton: smrt ni prikazana kot tragedija, ampak kot osvoboditev iz »ječe in spon« v neko višjo, svobodnejšo obliko bivanja.

Kosovel proti »gnili kulturi« Evrope in Slovenije

In sedaj k bistvu, torej Kosovelu in njegovi vlogi pri preobrazbi Mladine.

Kalkulacija vodstva SKJ, da bo s Kosovelom pridobila zgolj mladega, jugoslovansko nacionalističnega in liberalnega pesnika iz zatirane Primorske, je bila zgrešena. Kosovel je bil v času, ko je vstopil v revijo, kot sta prikazala Bratko Kreft in Ludvik Mrzel, že čisto drug človek. Ta prelom je pokazal v številki 2-3 II. letnika 1925/26. Urednik številke Stanko Tomšič mu je zaupal *Uvodne besede*, v številki pa je še več njegovih člankov.

V uvodnem *Manifestu svobodnim duhovom* Kosovel izhaja iz znamenitega poziva francoskega pisatelja Romaina Rollanda, pacifista in Nobelovega nagrajenca za književnost (1915), ki je živel v Švici in pozival intelektualce, naj se uprejo militarizmu, propagandi in podrejanju kulture politiki. Rolland opozarja, da so

številni evropski intelektualci med vojno podredili umetnost, znanost in mišljenje nacionalnim, političnim in vojaškim interesom ter tako namesto miru širili sovražstvo med narodi. Po njegovem mnenju je bila dolžnost duhovnih delavcev, da branijo univerzalne človeške vrednote, ne da služijo državam, razredom ali ideologijam. Zato poziva k oblikovanju novega bratstva svobodnih mislecev, ki bi delovali nad nacionalnimi in političnimi delitvami ter služili resnici, pravičnosti in človeštvu kot celoti.

Kosovel vidi podobno moralno krizo tudi v slovenskem prostoru. Opozarja na pasivnost slovenskih intelektualcev, ki molčijo ob družbenih krivicah, nasilju in revščini ter se pogosto skrivajo za malomeščanskim udobjem ali versko tolažbo. Po njegovem prepričanju umetnik in intelektualci ne smeta ostati nevtralna opazovalca sveta, ampak morata aktivno braniti resnico, pravico in človekovo dostojanstvo. »V borbi za resnico, v obrambi pravice, v protestu proti vsem protičlovečanskim dejanjem sodobne blazirane civilizacije, v borbi zoper gnilo kulturo, se bo izkazoval potencial duhovne sile. To duhovno silo zahtevamo od vsakega 'kulturnega' delavca ob sedmi obletnici Cankarjeve smrti,« pravi.

Kosovel je s svojo publicistiko, poezijo in uredniškim delom v Mladini umetniško ustvarjanje združil z revolucionarnim angažmajem ter postal simbol nove, družbeno odgovorne kulture.

Manifest je hkrati tudi program nove vloge umetnosti in kulture. Kosovel zahteva »duhovno silo« kulturnih delavcev, ki naj se kaže v uporabi proti vsem nečloveškim dejanjem, v obrambi zatiranih in v prizadevanju za univerzalno bratstvo ljudi. Besedilo zato ni le politični komentar časa, ampak tudi etični poziv k odgovorni, aktivni in svobodni kulturi, ki presega nacionalne, razredne in ideološke meje.

V drugem članku *Kriza* Srečko Kosovel predstavi Evropo po prvi svetovni vojni kot duhovno izčrpano in razpadajočo celino, ki jo uničujeta kapitalizem in politični absolutizem. Človek je po njegovem postal ujetnik mehaniziranega sveta, vojna, gospodarska kriza in moralni razkroj pa so znamenja propada stare Evrope, iz katere naj bi nastala nova, pravičnejša družba. Pomemben del besedila je razmislek o moderni umetnosti, ki po Kosovelu ne sme biti estetski okras, ampak izraz človekove stiske in boja. Iz občutja razpada so nastali ekspresionizem, nihilizem in konstruktivizem, ki ga razume kot povezavo med življenjem in umetnostjo. Posebej ostro kritizira slovensko družbo kot malomeščansko, provincialno in prestrašeno, njene kulturne in politične institucije pa kot prilagodljive in brez prave moralne države. Kljub temu ostaja prepričan, da lahko nova umetnost in osvobodjeni človek ustvarita pravičnejšo in svobodnejšo družbo.

V tretjem članku Srečko Kosovel za izhodišče družbene kritike vzame uprizoritev Golarjeve *Zapeljivke* v Slovenskem narodnem gledališču. Nasproti Cankarjevi umetnosti, ki je po njegovem branila resnico, lepoto in družbeno pravičnost, postavi prazno in komercializirano gledališko produkcijo svojega časa ter vodstvu gledališča očita prilaganje malomeščanski publiki in političnim kompromisom. Osrednja misel članka je, da ima slovenska umetnost samo

dve možnosti: ali bo sledila Cankarju ali pa bo »javna ponuda«, namenjena zabavi in potrošnji. Njegova kritika vodstva gledališča, v kateri omenja tudi Župančiča kot dramaturga, izhaja iz mnenja, da se je vodstvo preveč prilagodilo institucijam, publiki in kulturnemu establišmentu. Kosovelova kritika zato ni osebni napad, ampak izraz generacijskega kon-

Kosovelova besedila so takrat zvenela radikalno. Žal pa ne delujejo kot oddaljeni dokument nekega zdavnaj preživetega zgodovinskega trenutka, temveč kot ključno aktualno opozorilo, kar zadeva evropske in še posebej slovenske razmere.

flikta med slovensko moderno in mlado avantgardno generacijo dvajsetih let. Mladi ustvarjalci so menili, da je nekdanja uporniška umetnost izgubila revolucionarno moč in postala del sistema, ki se mu je nekoč upirala.

No, če bi Kosovel dočakal drugo svetovno vojno, Župančičevo opredelitev za OF in njegovo legendarno pesem *Veš, poet, svoj dolg?*, bi se mu vera v Župančičevo revolucionarnost, ki jo je izkazal kljub letom in boleznim, nedvomno vrnila. In seveda, ni kakšnih posebnih dvomov, da bi bila oba na isti strani.

V četrtem besedilu *Pamflet ljudskoprosvetnega dela* Srečko Kosovel ostro napade tedanje slovensko »ljudskoprosvetno« delovanje, ki po njegovem namesto izobraževanja in moralnega dviga ljudi širi vulgarnost, prazno rodoljubje in malomeščansko zabavo. Povod za članek je bil večer kolizejskega prosvetnega društva leta 1925, med katerim so ob domoljubnih govorih uprizorili Bevkovega *Kajna* ter različne banalne in komične točke. Kosovel poudarja, da mora prava prosveta ljudi duhovno in etično razvijati; kadar pa jih poneumlja ali moralno kvari, postane škodljiva. Posebej ga moti razlika med visokoletečim domoljubjem govornikov in dejansko vsebino večera, ki občinstvu ponuja predvsem ceneno zabavo.

Bevkovo dramo razume kot napačno podobno Primorcev, ker slovenske fašistične like prikazuje predvsem kot socialne žrtve in nesrečnike, ne pa kot nosilce nasilja in izdaje. Še bolj se zgrozi nad občinstvom, ki tragedijo sprejema s smehom in lahkotnostjo.

Bistvo vseh Kosovelovih člankov je zahteva po moralno odgovorni, družbeno angažirani in duhovno svobodni kulturi. Evropo po prvi svetovni vojni vidi kot civilizacijo v globoki krizi, ki jo uničujejo kapitalizem, politični absolutizem, nacionalizem in duhovna praznina, slovensko družbo pa kot malomeščansko, prestrašeno in preveč prilagodljivo oblasti ter kulturnemu oportunizmu. Umetnost po njegovem ne sme biti dekoracija, zabava ali sredstvo političnih in tržnih interesov, ampak izraz človekove etične stiske, boja za pravičnost in obrambe človekovega dostojanstva. V vseh besedilih se ponavlja ista misel: umetnik, intelektuallec in kulturni delavec ne smejo ostati nevtralni. Kosovel od njih zahteva »duhovno silo«, pripravljenost na odpor proti nasilju, krivici, provincialnosti in moralnemu prilagajanju.

Zakaj je Kosovel ponovno aktualen?

Kosovelova besedila iz sredine dvajsetih let so takrat zvenela radikalno. Žal pa ne delujejo kot oddaljeni dokument nekega zdavnaj preživetega zgodovinskega trenutka, temveč kot ključno aktualno opozorilo, kar zadeva evropske in še posebej slovenske razmere. Slovenska skrajna desnica bi ga tudi danes nedvomno imela za nevarnega, revolucionarnega umetnika, ki ga je treba izločiti iz javnega prostora, če ne kaj več. V družbi, ki je formalno demokratična, dejansko pa že na poti v avtokratizem, z utrujenostjo javnega prostora in samocenzuro na eni strani ter doslej najbolj odkritim prevarantstvom in lažnivostjo politike na drugi strani se ponovno postavlja vprašanje, kakšna je odgovornost umetnika, intelektualca in kritičnega tiska. Kosovel nas zato ne nagovarja samo kot pesnik ali simbol prezgodaj umrlega genija, ampak kot izjemno občutljiv in ponovno aktualen diagnostik slovenske družbe. Njegovo opozorilo, da narod ne postane hlapec zato, ker služi, ampak zato, ker se svojega položaja hlapca ne zaveda, oziroma točneje, noče in ne želi zavedati, ostaja eno najbolj pretresljivih spoznanj njegovega in sedanjega časa. Kosovelovo temeljno sporočilo za današnji čas je, da demokracije, svobode misli in umetniškega ustvarjanja ne bo ubranila ne domača in ne evropska politika, pač pa ga bodo ubranili civilna družba, kritična kultura, angažirana umetnost in neodvisni tisk. x